

Иманқұлова С.М., Аширова А.Т.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценттері, ф. ф. к.,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: isalta_69@mail.ru

ТІЛДІ ЗЕРТТЕУДЕГІ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ БАҒЫТТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақала авторлары тілдің табиғатын зерттеуге арналған лингвистикалық бағыттар мен олардың ерекшеліктеріне тоқталады. Бұл мәселені зерттеу туралы пікірлерімен бөліседі.

Лингвистер әрбір адамның басында өз ана тілінің грамматикасы – дұрыс сөйлеуге көмектесетін механизм бар деп түсіндіреді. Әр адамның ана тілінде еркін сөйлегенімен, оны қалай құрғанын түсіндіре алмайтындығы айтылады. Демек, адам жадысында жасырын ұлттық код бар екенін, оны өзі де аңғармайтыны сөз етіледі.

Тілдің осындай жан-жақты қырларын ашу үшін лингвистикадағы бірнеше: құрылымдық, функционалдық, генеративтік, когнитивтік бағыттарға тоқталады. Олардың негізгі зерттеу нысандарын, қызметтерін, ерекшеліктері мен кемшіліктерін саралап шығады. Сол саланы зерттеген ғалымдардың еңбегін талдап, қорытынды шығарады.

Түйін сөздер: лингвистикалық бағыттар, тілдің табиғаты, құрылымдық лингвистика, функционалдық лингвистика, генеративтік лингвистика, когнитивтік лингвистика.

Imankulova S.M.¹, Ashirova A.T.²,

¹PhD, A/Professor, ²PhD, A/Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: isalta_69@mail.ru

Features of linguistic directions are in the study of language

The authors of the article speak about linguistic directions and their peculiarities in studying the nature of language. They share their views about the prospects for researching this problem, if we consider closely related to humans life can be more productive.

Linguists explain that in conscious of each person there is a grammar of his native language – mechanism that helps to speak correctly. They not explain how they made it up. This means that in human memory there is a hidden national code that the speaker doesnt even notice.

To uncover different aspects of studying language, author stops at several language concepts: structural, functional, generative and cognitive. The authors analyze the main research objects, services, functions and shortcomings also the work of scientists who have studied in this area, and make conclusions.

Key words: linguistic directions, the nature of language, structural linguistics, functional linguistics, generative linguistics, cognitive linguistics.

Иманқұлова С.М., Аширова А.Т.,

к. ф. н. доценты Казахского национального университета им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: isalta_69@mail.ru

Особенности лингвистических направлений в изучении языка

Авторы статьи говорят о лингвистических направлениях и их особенностях в изучении природы языка. Они выражают свое мнение по этой проблеме.

Лингвисты объясняют, что в сознании каждого человека существует грамматика своего родного языка – механизм, который помогает говорить правильно. Хотя все свободно говорят на своем родном языке, они не могут объяснить, как они его воспроизводят. Это означает, что в человеческой памяти есть скрытый национальный код, которого говорящий сам не замечает.

Чтобы раскрыть различные аспекты изучения языка, авторы останавливаются на нескольких языковых понятиях: структурном, функциональном, генеративном и когнитивном. Авторы анализируют основные исследовательские объекты, функции, особенности и недостатки, а также работу ученых, изучавших эту область, и делают выводы.

Ключевые слова: лингвистические направления, природа языка, структурная лингвистика, функциональная лингвистика, генеративная лингвистика, когнитивная лингвистика.

Кіріспе

XXI ғасыр лингвистика ғылымының өркендейтін, дамитын ғасыры болмақ. Себебі тіл – адамның қарым-қатынасында ең үлкен мәнге ие, мәдениеті мен тарихына, салт-дәстүріне тың жол салатын алтын көпір, адам санасы мен парасатын, психикасын зерттеуге қолданылатын кілт болмақ. Тілдің табиғатын зерттеу адамзатқа үлкен пайда әкелмек.

Қазіргі лингвистикада адамзат тілінің табиғатын зерттеу өте өзекті мәселе. Тіл қашан пайда болды? Адам тілді қалай қолданады? Табиғи тілде сөйлеуші сияқты меңгеру үшін нені білу керек? Тілді оңай меңгеру үшін грамматика мен сөздіктерді қалай құрастыру керек? – деген сұрақтардың маңыздылығы күн санап артуда. Тілдің пайда болғаны туралы анық тұжырым, нақты жауап табылған жоқ. Бұл – тілдің күрделі құбылыс екенін танытады.

Әлемде 7 мыңға жуық тіл бар. Оның 3 мыңдай тілінде 1%-ға жетпейтін адамдар сөйлейді. Қазіргі таңдағы өлі тілдердің орташа жылдамдығы – 2 аптада бір тіл өледі. XXII ғасырдың басында өмір сүріп жатқан тілдердің жартысы жойылады екен. Тілді сақтау үшін 100 мыңға жуық сөйлеушісі болу керек екенін лингвистер жазып та, айтып та келеді [1]. Ал біздің қазақ тілімізге әзірге қауіп-қатер төніп тұрған жоқ деп есептесек те, әлем жылдам дамып жатқан заманда болашағымызға күмәнмен қарауымызға тура келеді. Оған түрлі себептер де жеткілікті. Ең негізгісі – 18 млн халықтың 9 миллионы тілді жетік меңгерді ме екен деген сауал.

Лингвистер әрбір адамның басында өз ана тілінің грамматикасы – дұрыс сөйлеуге көмектесетін механизм бар деп түсіндіреді. Әрине, әр тілдің өзіне тән грамматикасы болады, сондықтан бізге шетел тілін үйрену қиындық тудырады: көптеген сөздер мен оның тілдік заңдылықтарын есте сақтау керек, олардың сөз тіркесімділігі мен сөйлем құраудағы ережелерін жаттау керек. Ал ол заңдылықтар біздің өз ана тілімізде білетін ережемен сәйкес келе бермейді және т.с.с. Өз ана тілімізде біз еркін сөйлеп кете бергенімізбен, оны қалай құрағанымызды

түсіндіре алмаймыз. Яғни, біздің жадымызға салынған код бар, автоматты түрде біз сол жасырын кодты пайдаланамыз. Лингвистің мақсаты – осы тереңде жатқан грамматиканы жарыққа шығарып, құпияны жария ету. Бұл оңай жұмыс емес, сондықтан да лингвистиканың көптеген сұрақтарға жауап таба алмай жатқанын осымен байланысты қарастыруға болады.

Ғылыми тәжірибе

Лингвистер тілдің жан-жақты қырларын ашу үшін түрлі амал-тәсілдерді қолданып келеді. Соның ішіндегі бірнеше тілдік бағытқа тоқталайық.

Дәстүрлі лингвистика. XX ғасырдың бірінші жартысында пайда болып, тілді құрылымдық жүйе (автономды) ретінде қарастырды. Бұл бағыттың негізін салушылар швейцар зерттеушісі Фердинанд де Соссюрдің «Жалпы лингвистика курсы» (1916) идеясын негізге алды. Негізгі құрылымдық бағыттары: 1) Прага лингвистикалық мектебі, 2) американдық структурализм, 3) Копенгаген мектебі, 4) Лондон лингвистикалық мектебі болып табылады [2]. Бұл бағыт дәстүрлі құрылымдық жүйені, яғни тілді атқаратын қызметіне қарай нақты және объективті тәсілдермен сипаттау, математикалық модельдермен, терминологиялық қатандықпен жүйелеуге мән берді.

Тілді зерттеудегі дәстүрлі классикалық немесе құрылымдық грамматикада тілдің танымдық және болмыстық қызметінің мәні ескерілмеді. Тілге ықпал ететін факторлар назарға алынбады. Сол себепті жұмсалымдылығы да толық ашылмады.

Қазақ тіл білімі де бұл бағыттан тысқары қала алмады, тілдің салаларын осы құрылымдық жүйе тұрғысынан зерттеу қолға алынды.

Тілді үйретуде де осы жүйе қатаң сақталды. Тіл білімінің салалары (фонетика, лексика, грамматика) қатаң жүйемен оқытылды. Салалық байланыстарға айтарлықтай көңіл бөлінбеді. Тілдік бірліктер бір-бірінен алшақ, жеке оқытылды. Тілге біртұтас жүйе ретінде қаралмады. Тілдің жұмсалымдылығы туралы

айтылғанымен, тілдік бірліктің өз құрамына енетін деңгейдің (фонетика, морфология, синтаксис және т.б.) шеңберіндегі жұмсалымы ғана сөз болды. Мысалы, деңгейлік грамматикада алдымен грамматикалық формалар анықталып алынды да, содан кейін оның мағынасы қарастырылды.

Дәстүрлі грамматикада сөйлем нақты сөйлеу қатынасы жағдайынан тыс қарастырылады. Сөйлесу орны, оның тыңдаушыға қабылдануы есепке алынбады. Бір тілдік бірліктің бір-ақ мағынасы қарастырылды да, басқа қырлары, сөйлеудегі жұмсалымдық мағыналары толық ашылмады.

Құрылымдық лингвистика 50-60 жылға дейін, қазақ тіл білімінде 80-жылдарға дейін өз қызметін ойдағыдай атқарды. Осы уақыт ішінде қазақ тіл білімінің құрылымдық жүйесі қалыптасты. Терминологиясы бірізденді. Алайда тілдің бір орында тұрмайтынын, даму барысында жан-жақты қырлары ашылатынын ескерсек, бұл теория да өз міндетін атқарып (түгесілетін уақыты жетіп), өз орнын жұмсалымдық (функционалдық) лингвистика мен генеративтік лингвистикаға босатты.

Жұмсалымдық (функционалдылық) лингвистика құрылымдық лингвистикадан туындап, құрылымдық әдістердің шектеу шеңберінен шығып, тілдің табиғатына деген көзқарасты жеңілдетті. Функционализмнің негізгі идеясы – тіл белгілі бір міндеттерді шешу үшін адам пайдаланатын құрал ретінде танылды. Тіл автономды құбылыс еместігі, оны адам ойлауының жалпы қасиеттерімен (мысалы, адамның когнитивті жүйесі) және адам қарым-қатынасының ерекшеліктерімен байланысты қарастырды. Тілдік формаларды түсіндіру үшін тілдік емес құбылыстар алынды. Бұл бағыт тілдің семантикасын зерттеуде (мысалы, сөздің мағынасы, құрылымдары, грамматикалық категориялары), тілдік жүйенің тарихи өзгеруі мен тілдік вариативтілік (географиялық, әлеуметтік, дербестік және т.б.), сондай-ақ сипаттамалы лингвистиканың дамуы мен лингвистикалық типологияны зерттеуде (барлық адамзат тілдерінің ұқсастықтары мен ерекшеліктерін зерттеу) үлкен үлес қосты. Лингвистиканың бұл бағытында үлес қосушыларға: Эдвард Сепир, Роман Якобсон, Эмиль Бенвенист, Джозеф Гринберг, Джон Лайонз, Чарльз Филлмор, Игорь Мельчук, Талми Гивон, Джоан Байби, Анна Вежбицкая, Роберт Диксонды және т.б. жатқызуға болады. Орыс тіл білімінде жұмсалымдық бағыттың қалыптасуына академиялық және университеттік қолданбалы

зерттеулер негіз болады. Академиялық бағыттың бір тармағы – Г.А.Золотова, М.В. Всеволодова бастаған коммуникативтік синтаксис мәселелері. Ал университеттік бағыт орыс тілін үйрету курстары ізденістерінің нәтижесінде қалыптасты.

Ал қазақ тіл білімінде тілдің құрылымдық жүйесі негізінде функционалды грамматиканы әр түрлі аспектіде қарастыру А. Байтұрсынұлы, Т. Шонанов, Қ. Кемеңгерұлы, Қ. Жұбанов, С. Аманжолов еңбектерінде көрініс тапты. Кейін функционалды грамматиканың негізгі түсініктері Е.Н. Жанпейісовтің, З.К. Ахметжанова, С.Құнанбаеваның еңбектерінде берілді. Қ. Рысалды, Б. Қапалбеков, Б. Шалабай, Д. Әлкебаева, Т. Әбдіғалиева, Қ. Рысалды, О. Жұбаева, С. Сәдуақасұлы, А. Жаңабекова, М. Жолшаева т.б. еңбектерінде осы саланың негізгі ұғымдары мен категориялары туралы, функционалды-коммуникативтік табиғаты, жалпы функция атқаратын тілдік бірліктердің сөйлеу кезіндегі мағынасы мен қызметі толығырақ зерттелді.

«Қазақ тілінің функционалды грамматика мәселелерін жүйелеу үшін қазақ тілші ғалымдары бірнеше бағытта зерттеулер жүргізіп, ұлттық тілдің өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес функционалды-семантикалық өрістегі ұғымдар мен категориялардың мазмұн межесі мен тұрпат межесін, функционалды-семантикалық өрістерді құрайтын тілдік құралдардың ұлттық табиғатын, ерекшеліктерін анықтады» [3].

Қазіргі функционалды грамматиканың мақсаты тілді тар шеңберде шектемей, түрлі тілдік құралдар мен амал-тәсілдер арқылы анықтап, ұғымның мәні мен мазмұнын, сөйлеу кезінде жағдаяттармен байланысты қарастырып, олардың басқа да ұғымдық категориялардың аясында көрінетін мағыналық-мазмұндық сипатын ашу болып табылады. Сөйтіп тілдің тілдік құбылыстың табиғатын барынша терең, толық түсінуге жол ашады. «Жұмсалымды грамматика тіл жүйесін «мағынадан құралдық көрсеткішке» қарайғы принцип бойынша қарастырады. Тіл білімінде мұны ономазиологиялық (атаулық) бағыт деп атайды. Бұл бағыт Ю.С.Масловтың аспектологиялық зерттеулерінен бастау алып, оның шәкірті А.В.Бондарконың көп жылғы ізденістерінің нәтижесінде қазіргі тіл білімінде жұмсалымды грамматиканың жетекші мектептерінің біріне айналып отыр». [4, 10].

Бұл бағыт тілді оқытуда да, тиімді нәтиже бере бастады. Мысалы, жаңа бағыттағы қазақ тілі оқулықтарының авторы, профессор З.С. Күзекованың еңбектерінде «мағынадан-тұлға-функцияға» жүйесі арқылы тіл жүйесінің

концентрлік моделі құрылып, тілді түрлі аспектілері бойынша жан-жақты ашу өз жемісін бере бастады. Осы бағытпен бірнеше оқулықтар мен оқу құралдары жарық көрді.

Генеративтік лингвистика XX ғасырдың 50-60 жылдарында Ноам Хомскийдің идеясының ықпалымен пайда болған, тілді белгілі бір жасанды модельдер түрінде сипаттауға негізделген лингвистиканың жасанды бағыттарының бірі. Оның жасанды модельдерінің түрі тасымалданған немесе туындаушы грамматика болып табылады. Генеративтік лингвистикада «күзиреттілік» (competence) – тілдік білім мен «қолдану» (performance) – сөйлеу әрекетінде тілді қолдану нақты ажыратылады. Тасымалданған туындаушы грамматикада алдымен сөйлеушінің күзиреттілігі сипатталады. Бұл грамматиканың құрылымы 3 негізгі: синтаксистік, семантикалық және фонологиялық бөліктен тұрады да, синтаксис негізгі, қалған семантика мен фонология синтаксисті түсіндіруші қызмет атқарады.

Н. Хомскийдің «Лингвистикалық теорияның логикалық құрылымы» деген (1955 ж.) еңбегінде тілді формалды ережелер бойынша көптеген грамматикалық дұрыс құрылымдарды, олардың қызметі мен мәнін тудырушы автономды жүйе ретінде қарастырады. Өзінің тұжырымдамасын негіздеу үшін баланың қоршаған ортадағы өзіне қажетті ақпараттарды қабылдап, ешбір ынталандырусыз-ақ өз ана тілін толық және тез меңгеретінін дәлел ретінде келтіреді. Адамның тілдік қабілетінің негізінде туа бітті биологиялық шартты компонент жатқанын, ол адамзат ойлауының негізгі өлшемдерін, мысалы тілдік білімнің құрылымын анықтайтынын айтады. Ол ЭЕМ көмегімен тіл процестерін автоматтандыруды енгізуге себеп болды. Н. Хомскийдің теориясы қазіргі таңда алғашқы теориясымен сәйкес келе бермейді. 10 жыл сайын өз теориясын жаңартып, толықтырып отырады. Оның «Синтаксис теорияларының аспектілері» (1965) еңбегі шыққан соң, әр түрлі оппозициялық ағымдар туды, мысалы, туындаушы семантика, септік грамматикасы. 70-жылдарда Генеративтік лингвистиканың кейбір әлсіз жақтары ашылып, оның идеяларының ықпалы әлсіреді. Ғалымның жаңа нұсқаларында үстірт және астырт синтаксистік құрылым түсініктері жоққа шығарылды.

Когнитивтік лингвистика. XX ғасырдың 70-жылдары Еуропадан бастау алған, білім мен ойлаудың тіл арқылы танылуын қарастыратын лингвистикалық бағыт. Бұл бағыттың пайда болуы лингвистикалық зерттеулерді әдіснамалық

жағынан дамытты. Когнитивтік лингвистикада құрылым, адам санасындағы үдерістер: фрейм, когнитивті модель, менталды кеңістік тілді зерттеудің модельді құрылымдары ретінде алынды.

Көптеген лингвистердің зерттеулерінде когнитивтік лингвистика өздігінен пайда бола салған ғылыми бағыт емес, оның тамыры тереңде жатқаны айтылады. Ірі тіл ғалымдары В.фон Гумбольт, А.А. Потебня, И.А. Бодуэн де Куртенэден бастап, ұлттық тіл білімі қалыптаса бастаған кезеңдегі зерттеуші ғалымдардың тұжырымдарында оның алғышарттары, іргелі ұғымдары кездеседі. Яғни, тіл теориясындағы жаңа бағыт емес, лингвистикалық зерттеудің жаңа ғылыми парадигмасы деген тұжырымды алға тартады. Осыған дейінгі лингвистикалық білімнің құрылымдық ғылыми парадигмасының мақсаты тілдік жүйе бірліктерін, олардың өзара қарым-қатынасы мен құрылымын толық сипаттау арқылы ашып көрсететін болса, когнитивтік лингвистика ең алдымен адамның қоршаған ортадағы ақпараттарды сақтау, өңдеу және жеткізу қызметін тіл мүмкіндігіне қарай бағыттайтын когнитологияның бір саласы ретінде танылады.

«Когнитивтік лингвистика сана, ойлау, білім және білімнің табиғаты мен мәнін, ақиқат дүниенің санада қабылдануының нәтижесін, адамдардың танымдық қызметін, белгілі бір білімнің адам санасында жинақталып, ой елегінен өтіп, байыпталып, ақпараттық жүйеге түскен білімін қалыптастырады» [5].

Адам қоғамның бір бөлшегі болып табылады. Қоғам үнемі өзгеріп, дамып отырады. Соған сай адамның қоршаған әлемі туралы түсінігі де өзгеріп, білімі кеңейіп отырады. Адамның әлемді түсінуі мен қабылдауы, норма туралы танымдық стереотиптері, рухани, адамгершілік құндылықтары мен оны бағалауы – тілге үлкен ықпалын тигізеді. Бұл ықпал тілдің құрылымы мен тілдік формалардың мазмұнында, тілдік қызметті жүзеге асыруда көрініс табады. Осы амалдарды зерттеу когнитивтік және тілдік құрылымдардың өзара қатынасы – когнитивтік тәсілге жатады. Бұл амалды жүзеге асыру дәстүрлі (семантикалық, құрылымдық және функционалдық) зерттеулерде де, жаңа теорияларда: тілдік категориялар мен концептуализация да, тілдік білімді таныстыруға мүмкіндік береді.

Қазақ тіл білімінде мұндай теорияның негізін қалаған тілші-ғалым А. Байтұрсынұлы деп танимыз. А. Байтұрсынұлының: «... Тілдің

міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жарау ... » [6, 343-б.] немесе «Сөзі жоғалған халықтың өзі де жоғалады» [6, 343-б.], «... әр жұрт баласын әуелінде өз тілінде оқытып, өз тілінде жазу-сызу үйретіп, өз тілінің жүйесін білдіріп, жолын танытып, балалар әбден дағдыланғаннан кейін басқаша оқыта бастайды. Бізде өз тіліміз бұзылмай сақталуын тілесек, өзгелерше әуелі ана тілімізбен оқытып, содан соң басқаша оқытуға тиіспіз» [6, 333 б], – деген идеялары, тілді когнитивті тұрғыдан, яғни тіл мен ойдың арақатынасы тұрғысынан қарастырғанын көрсетеді. Ғалымның еңбектерінде тіл мен сана, тіл мен таным, ұғым, сөздің лексикалық және грамматикалық мағыналары, грамматикалық мағынаның сипаты туралы түсініктер кездеседі. Ғалымның ұстанымдарын кейінгі авторларының да (Қ. Кеменгерұлы, Қ. Жұбанов, Т. Шонанов т.с.с.) оқулықтарынан көреміз.

В.Ф. Гумбольдт, И. Гендер, Г. Пауль, Г. Штейнталь, А.А. Потебня, Э. Сепир, Б. Уорф зерттеулері мен орыс ғалымдары М. Минский, В.А. Маслова, Е.С. Кубрякова, Ю.Н. Караулов, И.В. Черемисина, т. б., қазақ тіл білімінде Ж.Манкеева, Г.Смағұлова, Қ. Жаманбаева, Б.Тілеубердиев, Э. Оразалиева, А.Б. Әмірбекова еңбектерінде тілді онтологиялық тұрғыдан зерттеп, тілді сол тілде сөйлеуші халықтың рухани дүниесімен бірлікте қарастырып, тілдің табиғатын жүйелі зерттеуге мән береді.

Нәтижелері мен талқылау

Сөйтіп XX ғасырда лингвистиканың түрлі мектептері қалыптасып үлгерді. Осы кезең ғылымда маңызды орын алды. Теориялық лингвистиканың шарықтау шегі құрылымдық лингвистикадан, Соссюрдің есімімен, сондай-ақ Блумфилд, Трубецкой, Якобсоннан бастау алып, қазақ тіл білімінде А. Байтұрсынұлы, Қ. Кеменгерұлы, Қ. Жұбанов және т.б. еңбектерінде көрініс тапты.

Грамматикалық бағыттың: дәстүрлі, құрылымдық және генеративтік деп аталатын түрлері өзара іштей бірнеше ғылыми мектептер мен әдістемелік бағыттарға бөлінеді. Тілді жұмсалымдық жағынан қарастыру барысында сөйлеу әрекеттері теориялық жағынан қалыптасуына негіз болды. Одан жұмсалымды (функционалды) стилистика, жұмсалымды грамматика, тілді үйрету кезінде жұмсалымдық әдіс сияқты бағыттар өрбіп шықты.

Дәстүрлі немесе құрылымдық бағыттың арқасында қазақ тіл білімі қалыптасып, грамматикасы бір жүйеге түсті; грамматикалық термин ұғымдарының мәні ашылды; зерттеуші ғалымдардың ұстанған бағыттары айқындалды.

Функционалдық лингвистика бойынша бірнеше бағытта зерттеулер жүргізілді; тілдің өзіндік ерекшеліктері тұрғысынан функционалды-семантикалық өрістегі ұғымдар мен категориялардың мазмұн межесі мен тұрпат межесі анықталды; функционалды-семантикалық өрістерді құрайтын тілдік құралдардың ұлттық табиғаты, ерекшеліктері зерттелді.

Генеративтік лингвистиканың пайдалы жақтары да, қазіргі күн тұрғысынан кемшіліктері де болды. Мысалы, құрылымдық жүйеде алдымен дыбыстан сөз бөлшектері, содан – сөз, сөзден – сөз тіркестері, сөз тіркестерінен – сөйлем құралады деген түсінік қалыптасса, генеративтік лингвистикада сөйлемді тудырушы синтаксис, одан фонологияға қарай, яғни абстрактылы синтаксистік құрылымдардан бастап фонологиялық бөлшектерге қарай пайымдайды. Яғни, сөйлем мүшелеріне қарай талдауды еске түсіреді. Алдымен предикативті мүше, сонын оны анықтаушы, толықтаушы, пысықтаушы мүшелер. Алайда компьютерлік бағдарламалар бұл жүйені дұрыс қабылдамады. Хомскийдің кемшілігін кейінгі зерттеушілер түсініп, мәселе синтаксисте емес, семантикада, сөйлем мағынасында екенін анықтады.

Генеративтік лингвистиканың кемшіліктерін түзеу үшін ғалымдар жаңа бағыт – когнитивтік лингвистиканы зерттеуге кірісті. Енді тілді адамның таным мен сана тұрғысынан, технологиялық ойлау тұрғысынан қарастыруды қолға алды. Адам санасындағы тілдік және тілдік емес білім жүйесінің құрылымын, сол ақпараттарды игеру, өңдеу, қолдану әрекеттеріне кірісті. Тілдік таңба, тілдік код деген ұғымдардың мәнін ашудың жолдарын іздестірді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, адам тілінің пайда болуы, мағынасы мен қызметі, жұмсалымдылығы лингвистердің тарапынан жан-жақты зерттелуде. Жоғарыда айтылған зерттеулер осы сұрақтың мазмұнын ашу үшін жасалған дүниелер. XX ғасырда алдыңғы ғасырларға қарағанда өте ауқымды жұмыстар жасалды. Лингвистиканың қай бағыты болмасын адам тілін жан-жақсы зерттеуге, тілдің табиғатына бойлай енуге, жақырын құпияларды ашуға бағытталуда.

Лингвистиканың үлкен бір саласы – грамматиканы зерттеу қиын да, қызықты іс. Оның жоғарыда айтылған бағыттары әлі де толығырақ зерттеуді қажет етеді. Қоғамның, қоғамда өмір сүріп жатқан адам санасының өзгеруіне байланысты әлі де зерттеле беретін мәселелер жеткілікті.

Әсіресе, қазіргі әлемдік лингвистика парадигмасы жаңа өріске бағдар алған, оның ішінде тілдің коммуникативтік, прагматикалық және когнитивтік қызметтерін тереңінен ашуға бағытталған салалары қарқынды дамып келеді. Солардың қатарында тілдің жүйелік болмы-

сы – тіл мен оның екінші қыры – сөйлеуді (сөйлеу тілін) біртұтастықта функционалды семантикалық, коммуникативтік тұрғыдан зерделейтін функционалды грамматика теориялық жағынан негізделу үстінде.

Тілді зерттеуде қандай әдіс, қандай бағыт болмасын маңызды, өзекті. ХХІ ғасырда ғылымдардың ішінде лингвистиканың болашағы зор болмақ. Себебі тіл – ғылымдағы ең күрделі де, қиын нысан. Адам санасын түсінудегі ең маңызды құрал. Тілдің табиғатын түсіну – адамзат үшін көп мүмкіндікке жол ашатын көпір.

Әдебиеттер

- 1 Плу́нган В. А. Лингвисты находятся в состоянии паники. Профессор Владимир Плу́нган о прошлом и будущем лингвистики [Электронный ресурс] / В. А. Плу́нган. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/science/2012/09/04_a_4752737.shtml, свободный.
- 2 Плу́нган В.А. Почему языки такие разные [Why languages are so different]. Москва: Аст-Пресс, 2010. – 272 с.
- 3 Құрманбайұлы Ш., Ғалымдық пен ұстаздық азаматты абырой биігіне көтерді. «Ана тілі» газеті. 1-шілде, 2011.
- 4 Қазақ тілінің функционалды грамматикасы. Алматы: Дайк-Пресс, 2012. 2-кітап. – 830 б.
- 5 Жұбаева О.А. Байтұрсынұлы – қазақ тіл біліміндегі когнитивті лингвистиканың негізін салушы. www.adebiportal.kz
- 6 «Алаштың» тілдік мұрасы: Мақалалар жинағы / Құрастырған: С. Шүкірұлы, Е. Тілешов. – Алматы, 2006. – 364 б.

References

- 1 Plungyan V. A. Lingvisty nakhodyatsya v sostoyanii paniki. Professor Vladimir Plungyan o proshlom i budushchem lingvistiki [Elektronnyy resurs] / V. A. Plungyan. Rezhim dostupa: http://www.gazeta.ru/science/2012/09/04_a_4752737.shtml, svobodnyy.
- 2 Plungyan V.A. Pochemu yazyki takiye raznyye [Why languages are so different]. Moskva: Ast-Press, 2010. – 272 s.
- 3 Kurmanbaiuly SH., galymydyk pen ustazdyk azamatty abyroy byigine kotardi. [The scientist and the educator raised the dignity of the citizen.] «Ana tili» gazetі. 1-shilde, 2011.
- 4 Kazak tilinin funktsionaldy grammatikasy. [Functional grammar of the Kazakh language.] Almaty: Dayk-Press, 2012. 2-kitap. – 830 b.
- 5 ZHubaeva O. A. Baytursynuly – kazak til bilimindegi kognitivti lingvistikanyn negizin salushy. [Baitursynov is the founder of cognitive linguistics in Kazakh linguistics.] www.adebiportal.kz
- 6 «Alashtyn» tildik murasy: Makalalar zhinagy [Language heritage of «Alash»: Collection of articles] Kurastyrgan: S. Shukiruly, Ye. Tileshov. Almaty, 2006. 364 b.